

Avrupa Birliği Genişleme S¼recinde Saklı ve İnfomal Ekonomiler

Yrd. Doç Dr. Fatih SAVAŐAN¹

1. GİRİŐ

G¼n geçtikçe daha fazla ekonomist tarafından kabul edildiği üzere tüm d¼nyada genelde ekonomi, ¼zelde iŐg¼c¼ piyasası ikili (dual) bir yapıya sahiptir: Resmi ve gayri resmi ekonomi. Kayıtdışı (off-the-books) ekonomi deyimini ile T¼rkiye’de yaygın olarak tartışılan ekonomik fenomen literat¼rde ikinci (second) ekonomi, gayri resmi ekonomi, informal ekonomi, yeraltı (underground, subterranean) ekonomisi, paralel (parallel) ekonomi, kara para (black) ekonomisi, g¼r¼nmez (invisible) ekonomi, g¼lge (shadow) ekonomi ve saklı/gizli (hidden) ekonomi gibi daha birçok terimle karŐılanmaya çalışılmıştır. Fenomene verilen ad ne olursa olsun, kastedilen Őey genelde, gayri resmi ekonominin sosyal g¼venlik sistemi ve/ veya vergileme açılarında resmi ekonomiden farklılıklar barındırdığıdır. 1950’li yıllarda, ¼nce sosyologlar ve antropologlar tarafından az gelişmiş ¼lkeler ¼zeline dikkat çekilen bu ikili yapı daha sonra ekonomistlerin de ilgisini çekmiŐtir. Bir çeyrek y¼zyıl sonra bakıldığında hatırı sayılır hacimde bir araştırma ve incelemenin bu ikili yapının ekonomik dinamiklerine tahsis edildiğini ve bu yapının ekonomi politikalarına etkileri üzerine çok sayıda çalışma yapıldığını g¼rmekteyiz.

Az gelişmiş yada gelişmekte olan ¼lkelerde g¼zlemlenen ikili yapının izahı, hem kolonyalist d¼nemin etkisi gibi tarihsel nedenlerle, hem de kırsaldan kente hızlı iŐg¼c¼ g¼ç¼, devletin vatandaŐa y¼klediđi y¼kler (vergi y¼k¼ ve hantal b¼rokrasi) gibi ekonomik ve sosyal nedenlerle daha kolayca yapılmaktadır. Ancak, bilimsel

---

¹ Afyon Kocatepe ¼niversitesi, UŐak İktisadi ve İdari Bilimler Fak¼ltesi, Maliye B¼l¼m¼ Oğretim ¼yesi.

araştırmalar açıkça göstermektedir ki, derece farkı olsa da ikili yapı gelişmiş ülkelerde de gözlemlenmektedir. Ampirik çalışmaların bulguları (ölçme teknikleri konusunda süren tartışmalar bir tarafa) kısaca özetlenecek olursa şu rakamsal değerleri sıralamak mümkündür. Öncelikle, tüm Dünya’da gayri resmi sektörün resmi sektöre oranı önemli boyutlara ulaşmıştır. Dünya gayri resmi ekonomisinin Dünya resmi ekonomisine oranı en iyimser tahminlerde bile %10’u aşmaktadır (Prokhorov 2001: 4). Ampirik çalışmaların bir diğer ortak bulgusu ise, bu oranın gelişmekte olan ülkelerde ve geçiş ekonomilerinde daha yüksek olsa bile gelişmiş ülkelerde de önemli boyutlara ulaştığıdır: 1988-2000 yılları ortalaması OECD ülkelerinde yüzde 14-16 iken, gelişmekte olan ülkelerde ve geçiş ekonomilerinde sırasıyla yüzde 35-44 ve 21-30’dur (Schneider ve Enste, 2002).

Biz bu çalışmada, kamu maliyesi açısından bakıldığında vergi uyumlaştırılması gibi konularda henüz başlangıç aşamasında kalsa da ekonomik ve siyasal entegrasyon yolunda çok önemli mesafeler katetmiş olan Avrupa Birliği (AB) özelinde gelişmiş ülkelerdeki ve geçiş ekonomilerindeki gayri resmi ekonomiyi ve bu ekonomik sektörü besleyen dinamikleri irdeleyeceğiz. Bu amaçla, ikinci bölümde gayri resmi ekonomi ve onun parçalarına yönelik tanımlama çabalarını özetleyip, ardından bu ekonomiyi ölçme ve tahmin etme sorunsalına dair kısa açıklamalar yapacağız. Ölçme sorunu kayıtdışı sektör tartışmalarında en önemli konulardan biri olsa da, bu çalışmanın amacı gereği tartışma kısa tutulacak ve soruna sadece AB ülkelerinde bu sektörün boyutları irdelenirken karşılaşılabilecek teknikler üzerinden bir yaklaşım getirilecektir. Böylece, AB ülkelerinde sektörün gelişimi incelenirken, tahmin rakamları bir çerçeveye oturtulabilecektir. Üçüncü bölümde, AB ülkelerindeki gayri resmi ekonominin boyutlarını ve gelişimini, 2004 yılındaki son genişlemeden önceki üye ülkeler, yeni üye ülkeler ve aday ülkeler kategorilerinde inceleyeceğiz. Dördüncü bölümde ise, AB

ülkelerindeki kayıtdışılık tartışmasına biraz daha nedenlerine nüfuz etme gayreti ile devam edeceğiz. Bu bağlamda, informal işgücüne ve informalliği besleyen işgücü göçüne değineceğiz. Beşinci bölüm ise sonuç ve değerlendirme bölümü olacaktır.

2. TANIMLAMALAR VE ÖLÇME SORUNUNA KISA BİR BAKIŞ

2.1. Tanımlamalar

Ekonomik değişkenlere ait istatistiklerin belli bir standarda kavuşturulmasının, sözkonusu istatistiklerin zaman içerisindeki gelişimini izlemedeki önemi açıktır. Standart ihtiyacı ülkeler arasında karşılaştırma yapılması halinde ön koşul haline gelmektedir. Bu amaca yönelik olarak Birleşmiş Milletler, ilk olarak 1953 yılında Ulusal Hesaplar Sistemi geliştirmiş; sistem 1959, 1964 ve 1968 yıllarında ve en sonda 1993 yılında revize edilmiştir. 1993 revizyonuyla, ekonomistlerce özellikle 1970'lerin sonundan itibaren sıkça tartışılan ve Türkiye'de yaygın bir kabulle kayıtdışı ekonomi diye adlandırılan fenomen de hesap sistemlerine daha kesinlikle dahil edilmiştir (Prokhorov, 2001: 8-9; DPT, 2001: 18-19). Ulusal Hesaplar Sisteminde, öncelikle 'üretim sınırı' tanımlaması getirilmiş ve sisteme nelerin dahil edilmesi gerektiği ortaya konulduktan sonra, Türkiye'de yaygın ve kabul edilen adı ile kayıtdışılık genel şemsiyesi altında içinde üç tanımlama getirilmiştir. Bunlardan ilki, yasadışı üretim; ikincisi, saklı ekonomi; üçüncüsü ise, informal sektördür. Yasadışı üretim veya suç ekonomisi (kara para ekonomisi) Ulusal Hesap Sistemlerinin amaçları açısından yasal olan ekonomik faaliyetlerden farklı değildir. Zira, Ulusal Hesaplar Sistemi, piyasada bir işlemin yapılması, bir katma değer üretilmesi ve oluşan gelirin dağıtılması ile ilgilidir. Yasadışı faaliyetlerin toplumca algılandığı şekliyle 'kötü' üretmesi önemli değildir². Prokhorov (2002: 9)'da tartışıldığı gibi, hırsızlık bir suçtur ve karşılıklı rızaya

---

² Toplumsal gelişme ve değişimin hukuksal yansımalarını ve bu yansımaların suç ekonomisi kapsamında meydana getireceği değişimleri gözönünde tutmakta fayda vardır. Örneğin, kimi gelişmiş ülkelerde bazı uyuşturucuların satılması serbest bırakılmaktadır.

dayanmaz. Dolayısıyla, doğrudan hesaplamaya dahil edilmemelidir. Ancak, kiralık katil bir hizmet gördüğü için, oluşturduğu katma değer hesaplamalara dahil edilmelidir. Her ne kadar kayıtdışılık genel şemsiyesi altında olsa bile suç ekonomisini, gerek farklı dinamiklere sahip olmasından, gerekse farklı mücadele yöntemleri gerektirdiğinden ayrı tutma eğilimi vardır. Kayıtdışı ya da gayri resmi sektör denildiğinde genelde saklı ekonomi ve informal sektör kastedilmektedir ve suç ekonomisini ayrı kategoride ele almak bizce daha işlevseldir. Örneğin, kayıtdışılığın oluşmasında temel nedenlerden oldukları kabul edilen vergi yükü ve bürokrasi sıfırlansa bile, yani hiç vergi alınmasa ve devlet kurum ve kuruluşlarının işleyişi iş alemine yeterince sıcak olsa bile, suç ekonomisi kapsamına giren faaliyetler devam edecektir. Suç ekonomisi kapsamına giren faaliyetlerden bir çoğunda gizlilik faaliyetin bizzat kendisinden kaynaklanmaktadır ve faaliyetin kendisi suçtur.

Burada öncelikle kayıtdışı ekonominin en çok kabul edilen bir tanımı verilecek; ardından da saklı ekonomi ve informal ekonomi kategorilerine geçilecektir. “Kayıtdışı ekonomi, devletin düzenlemelerinden, vergilemesinden veya gözleminden tamamen kaçırılan ya da kısmen gizlenen ekonomik faaliyetleri ve bu faaliyetlerden elde edilen gelirleri kapsamaktadır” (Feige 1989: 1). Bu tanımlama ile yukarıda bahsedilen Ulusal Hesaplar Sisteminde geçtiği gibi yasadışı faaliyetler, yasal ancak kısmen ya da tamamen kayıt dışında kalan faaliyetler ve vergi kaçırma amacıyla olsun ya da olmasın ölçüm dışında kalmış bütün faaliyetler, ekonomik bir değer ürettikleri yani gelirle sonuçlandıkları takdirde kayıtdışı ekonomi kapsamı içine girmektedirler. Dolayısıyla bu tanım hem kayıtdışılığın yasallık boyutuna, hem vergi ile ilişkili boyutuna ve hem de çoğunlukla gözden kaçırılan ya da daha az önem verilen boyutuna yani kayıtdışılığın resmi istatistiklere etkisi boyutuna gönderme yapmaktadır.

Yukarıda, kayıtdışılığın bir alt kategorisi olarak yasadışı üretim ele alındı. Tanımda ekonomik anlamda üretken ve tamamen yasal olan kimi faaliyetlerin çeşitli nedenlerle kamu otoritelerinden gizlenmesi olgusu saklı ekonomi terimi ile karşılanmaktadır (DPT, 2001: 20). Buna göre, gelir vergisi, katma değer vergisi ve sosyal güvenlik katkıları gibi yükümlülüklerden kurtularak vergi yükünü hafifletme, asgari ücret ve güvenlik önlemleri gibi yasal bir takım sorumluluklardan kaçınma veya bürokratik işlemlerden ve denetimden uzak faaliyette bulunma motiflerinden biri veya hepsi ile ekonomik faaliyetler, bu faaliyetleri yürütenler tarafından gizlenebilir.

İnformal sektör ise, 1993 Ulusal Hesaplar Sistemine göre, küçük ölçekli, işgücü ve sermaye arasında ayırımın olmadığı veya çok az olduğu, ve işgücü ilişkilerinin resmi kontratların aksine, çoğunlukla akrabalık veya kişisel ve sosyal ilişkilere dayandığı sektör kastedilmektedir (DPT, 2001: 21). Buradan anlaşılmaktadır ki, kendi adına çalışanlar ve küçük ölçekli işyerleri bu kapsama (faaliyetlerini gizledikleri zaman) girmektedirler. Bu nedenle, kırsaldan kente göçün fazla olduğu, ekonomik kurumsallaşmasını tamamlamamış ülkelerde ve KOBİ'lerin yaygın olduğu ve işgücü üzerindeki denetimin yetersiz olduğu ülkelerde bu ekonomik alt sektör önemli bir yer tutmaktadır.

Fakat yukarıdaki teorik tartışma daha pratik tartışmalara gelindiğinde çok fonksiyonel olamamaktadır. Bunun en önemli nedeni ise ölçme sorunudur. Kayıtdışı ekonomik faaliyetler, tanım gereği vergi otoritelerinden gizli tutulmaktadırlar. Daha uygun bir ifade ile, devletin kurum ve kuruluşları bu ekonomik faaliyetlerin tamamını yada bir kısmını çeşitli nedenlerle gözleyememektedirler. Zira, bu faaliyetler aslında, 'yeraltında' değil de 'gün ışığında' yürütülmelerine rağmen, vergileme ve düzenlemeler dışında kalmaktadırlar. Dolayısıyla, faaliyetin gizlenmesi değil, (devletin tuttuğu) kayıtlara girmemesi sözkonusudur. Sonuçta, tam ve sağlıklı ölçümü yapılamayan bu

ekonomik faaliyetlerin ekonomi geneli üzerindeki etkileri tartışmalarının sağlıklı yapılması herşeyden önce sözkonusu sektörün büyüklüğünü tahmin etmeyi gerektirir. Buna yönelik çok sayıda teknik geliştirilmiştir. Bu tekniklerden bir kısmı kayıtdışı üretim (gelir) üzerinde bıraktığı izlerden, bir kısmı para piyasası izlerinden ve bir kısmı da işgücü piyasası izlerinden hareketle kayıtdışılığın boyutlarını tahmin etmeye çalışmaktadır. Tahmin metotlarının tamamı elbette kendi içlerinde tutarlı bir sistematığe dayanmaktadır. Fakat, dayandıkları varsayımlar bazen ekonomistlerce, çok cesurca yapılmış soyutlamalar olarak görülmektedir. Hatta, bazen tahminler neyin ölçüsü olduğu belli olmayan rakamlar yığını haline bile gelebilmektedir. Dolayısıyla, tahminlerin aslında bir bilgi taşıyıp taşımadığı bile tartışılabilir. Farklı metotlar aynı ülke için birbirinden çok farklı kayıtdışı ekonomi büyüklükleri önermektedir. Dahası, herhangi bir metot bile zaman serisi şeklinde üretildiğinde yıldan yıla çok değişken kayıtdışı ekonomi büyüklükleri tahin etmekte ve kimi zaman bu büyük dalgalanmaların ekonomik gelişmelerle gerekçelendirilmesi mümkün olmamaktadır.

Biz çalışmanın ilerleyen sayfalarında, yukarıda özetlenen tartışmaları, özellikle yasadışı üretim konusunda olanları, not etmekle beraber, söz konusu ekonomik faaliyetlerin devlet kurum ve kuruluşlarınca gözlenememesine atıfta bulunmak ve ‘resmi’ (devletin gözetiminden kaçmayan) sektörle de bir ilinti kurmak amacıyla ‘gayri resmi ekonomi’ ve kayıtdışı ekonomi deyimlerini kullanacağız. İnfomal ekonomi, gayri resmiliğın önemli bir parçasıdır ve bu parçaya dönük tartışmalarda haliyle infomal ekonomi deyimini kullanacağız.

2.2 Ölçme Sorununa Kısa Bir Bakış

Gayri resmi yada kayıtdışı ekonomi ile, çeşitli nedenlerle gizli tutulan ekonomik faaliyetlerin bütünü anlatılmak istenmektedir. Dolayısıyla, tanımı gereği, büyüklüğü tam olarak bilinmeyen bu sektörün ölçülebilmesi işi birçok zorlukla karşı karşıyadır.

Literatürde kullanılan ölçüm metotlarının hemen hemen tamamı *cesurca* varsayımlardan faydalanmaktadır. Ancak, ekonomi bilimi ölçüm konusunda tamamen de eli kolu bağlı değildir. Biz bu metotların genişçe bir değerlendirmesini yapmak yerine, çalışmanın sonraki bölümlerinde sektörün AB ülkelerindeki boyutlarını tartışırken karşılaştığımız metotlara kısaca göz atacağız. Böylece, ölçme sorununa kısa bir bakış gerçekleştirirken tahmin rakamlarını da belli bir çerçeveye oturtma imkanını elde edeceğiz.

Kayıtdışı tahmin metotları doğrudan ve dolaylı yöntemler, mikro ve makro yaklaşımlar gibi değişik şekillerde tasnif edilmişlerdir³. Biz burada bu tasnifleri ve metotları ayrı ayrı ele almayıp, sadece izleyen bölümlerde karşılaşılabilecek metotları tanıtmakla yetineceğiz. AB ülkelerinde kayıtdışılığın boyutlarının ele alındığı üçüncü bölümde para talebi metodu, fiziksel girdi metodu, işgücüne katılma oranı metodu ve MIMIC (DYMIMIC) metodu yer aldığından sadece bu metotlar kısaca tartışılacaktır.

2.2.1. Para Talebi Metodu:

Gayri resmi sektörün para piyasasında bıraktığı izlerden hareketle bu sektörün büyüklüğünü tahmin etmeye çalışan metotlara genel bir ifade ile para talebi metotları denilmektedir. Bunlardan biri nakit para oranı yada sabit oran tekniğidir ve yaygın olarak kullanılmaktadır. Gutmann (1977) tarafından ABD için ilk uygulamasından sonra hemen her ülke için kayıtdışı ekonomiyi tahmin için kullanılmıştır. Kayıtdışı sektörde daha çok nakit kullanıldığı basit gözlemine (varsayımına demek daha doğrudur, zira kayıtdışı sektör özellikle gelişmekte olan ülkelerde nakit dışındaki ödeme araçlarını da rahatça kullanabilmektedir) dayanan bu yöntemin kullandığı dolaşımdaki para ve vadesiz mevduat verileri, her ülke ekonomisi için hazır olan verilerdir. Sabit oran yönteminde, kayıtdışılığın olmadığı ya da sifıra yakın olduğu bir dönemdeki nakit/ vadesiz mevduat

---

³ Frey ve Pommerehne (1984:1-31) tarafından metotların dayandıkları gerekçeye göre yapılan sınıflandırma güncelleme ile Savaşan (2004)'te yer almaktadır.

oranı diğer yıllardaki oranla kıyaslanmakta, orandaki değişme sektördeki artış yada azalışla açıklanmaktadır.

Feige (1979)'in 'işlem hacmi' metodu, Gutmann yaklaşımındaki varsayımlardan biri olan nakit paranın tek değişim aracı olması varsayımını reddederek bankadaki vadesiz mevduatın da kullanımına izin vermektedir. Ekonominin her iki sektöründe eşit dolaşım hızı varsayımı ise korunmaktadır. Dolaşımdaki banknotların yaşam süresinin hesaplanmasındaki güçlük ve baz yılı seçimi gibi noktalar ise Feige'in metoduna yöneltile en önemli eleştirilerdir(Pyle 1989:24). Bir baz yılıdaki parasal işlemlerin milli gelire oranının diğer yıllardaki oranına kıyaslanmasına dayanmaktadır ki, metodun temelinde Fisher denkleminin ($MV = PT$; M =para arzı, V =paranın dolaşım hızı, P =fiyatlar genel seviyesi ve T =İşlem hacmi) bulunmaktadır.

Tanzi (1982) ise kayıtdışı ekonomiyi, yine sektörün bıraktığı parasal izleri sürerek tahmin etmeye çalışır; ancak, Tanzi'de, Cagan (1958)'dan devralınan sağlam bir teorik altyapı vardır ve metod istatistiksel testlere izin vermektedir. Bu yüzden bu metoda 'ekonometrik yaklaşım' da denilmektedir. Verginin bağımsız değişken olarak yer aldığı ve almadığı iki regresyondan elde edilen para talepleri arasındaki fark sektörün tahmini olarak kullanılmaktadır. Bu metod, Gutmann metoduna getirilen eleştirilerden kurtulamamaktadır, zira burada da baz yılı tercihi, sadece nakit kullanan kayıtdışı sektör ve kayıtlı sektör ile kayıtdışı sektörde paranın dolaşım hızlarının aynı oldukları varsayımları kullanılmaktadır. Tanzi metodu ile en azından ekonometrik temele dayanmaları ve para talebi regresyonları kullanmaları ile benzerlik taşıyan diğer iki metod ise Giles (1999) ve Bhattacharyya (1990) tarafından kullanılmıştır.

Para talebindeki 'aşırı artışın' gayri resmi sektörün büyüklüğünü tahminde kullanan para talebi metoduna birçok makul eleştiri getirilmiştir (Pyle 1989:15-17): Baz yılı seçimindeki keyfilik ve bu yılda kayıtdışı ekonominin sıfır ya da sıfıra yakın olduğu

varsayımı dışında, kayıtdışı sektörde ve kayıtlı sektörde paranın dolaşım hızının aynı olduğu varsayımı da eleştiri konusu yapılan noktalardır. Ayrıca, dolaşımdaki nakit paradesiz mevduat oranındaki artışın kaynağı nakit para miktarındaki artış olabileceği gibi, vadesiz mevduattaki bir azalış da olabilir. Bu yöntemde temel yıl seçiminde keyfilik vardır ve kimi çalışmalarda temel yıl seçimine bağlı olarak, kayıtdışı sektör bazı yıllarda negatif değerler almaktadır ki, bu ekonomik bir dayanaktan yoksundur. Yine, bazı ülkelerin paralarının (örneğin doların) diğer ülkelerde yaygın kullanımı da para talebi metodunun kritize edilen yönlerindedir (Schneider, 2003: 49).

2.2.2 Fiziksel Girdi (Elektrik Tüketimi) Metodu

Üretim ile güç kaynakları (elektrik, doğalgaz vs.) talebi arasında yüksek bir korelasyon olduğu gözlemlenen hareket eden bu metod GSMH'nın güç tüketimi esnekliğinin bire çok yakın olduğunu gösteren ampirik sonuçlara dayanmaktadır. Schneider (2003: 50-51)'de tartışıldığı gibi, gayri safi yurt içi hasılanın elektrik tüketimi esnekliğinin bire yakın bulunmasından hareketle geliştirilen bu metodun değişik versiyonları vardır. Örneğin, hane halkının elektrik tüketimi ile kayıtdışı sektörünün en azından evde üretim bölümü arasında belli ölçüde bir bağlantı olduğu varsayımı ile sektörün büyüklüğü tahmin edilmektedir. Ancak, esnekliğin ülkeden ülkeye değişebilme olasılığı yanında, kayıtdışı sektörde gerçekleşen üretimin emek-yoğun teknoloji kullanması yüzünden, önemli bölümünün güç tüketimine aşırı bağlı olmaması ve üretimde teknolojik gelişmeler sayesinde realize edilen verimlilik artışının bu metotta gözönüne alınmaması diğer iki önemli eksiklik olarak karşımıza çıkmaktadır.

2.2.3. Model Yaklaşımı

Daha çok psikoloji ve sosyoloji gibi sosyal alanlarda kullanılan MIMIC (çoklu gösterge-çoklu neden) model yaklaşımı ekonomi de özellikle gayri resmi ekonomiyi ve yolsuzluk gibi gözlenemeyen ekonomik aktiviteleri tahminde kullanılmaktadır. İlk defa

Frey-Weck-Hanneman (1984) tarafından bir grup OECD ülkesi kayıtdışılığını tahmin için kullanıldıktan sonra MIMIC modeli, ABD (Aigner vd. 1988), Latin Amerika (Loayza 1996), Yeni Zelanda (Giles 1999), Kanada (Tedds ve Giles 2000), Rusya (Prokhorov 2001) ve Türkiye (Savaşan 2003) gibi birçok ülke için de kullanılmıştır.

MIMIC model yaklaşımının en önemli özelliği, yukarıda özetlenen metotların aksine kayıtdışılığın para, işgücü ve üretim piyasalarında bıraktığı izlerden sadece birinden değil, hepsinden ve eş anlı olarak faydalanmasıdır. DYMIMIC yaklaşımında, neden ve göstergeler yanında, sektörün önceki dönemleri de kayıtdışı sektörü açıklayan değişkenlerden biri olarak modele dahil edilmektedir (DYMIMIC modelinin ABD için uygulandığı için bakınız: Aigner vd. 1988). Göstergeleri (kayıtdışılığın ekonomik değişkenler üzerinde bıraktıkları izleri), kayıtdışılığa neden oldukları teorik olarak ileri sürülen vergi yükü, devletin dayattığı diğer yükler (düzenlemeler, bürokrasi ve kamu sektörü istihdam düzeyi vs), enflasyon, işsizlik ve vergi etiği gibi değişkenlerle bir istatistiksel çerçeve içinde ve birlikte (bir model yaklaşımı içerisinde) ele almaktadır. MIMIC modeli, sonuçlarının istatistiksel testlere tabi tutulmasına izin vermesiyle de diğer metotlardan ayrılmaktadır. Ancak, özellikle vergi etiği ve bürokratik yapılanma ya da kurumsal kalite gibi değişkenlere dair veri eksikliği, bu model yaklaşımını tartışma yaratmayacak kalitede verilerle her ekonomi için kullanılabilir olmaktan uzaklaştırmaktadır.

2.2.4 İşgücüne Katılım Oranı Yöntemi

Buna göre resmi işgücüne katılım oranı ile ‘gerçek’ oran arasındaki fark kayıtdışı sektördeki aktivitenin büyüklüğünü gösterecektir. İtalyan ekonomistlerce çok kullanıldığı için ‘İtalyan yaklaşımı’ da denilen bu metotta, resmi işgücüne katılma oranı, benzer özellikleri taşıyan ekonomilerdeki katılım oranları ile veya aynı ülkede kayıtdışılığın hiç olmadığı (ya da düşük olduğu) bir dönemdeki katılım oranları ile karşılaştırılmaktadır.

‘Gerçek’ ile resmi oran arasında ortaya çıkan farklar, parasal değerlere dönüştürülerek sektörün büyüklüğü tahmin edilmektedir. Açıktır ki, bu yöntem gizlenen sermayeden elde edilen geliri gayri resmi sektörün tahmininde kullanamamaktadır. Ayrıca, kayıtdışı sektörde kaç kişinin hangi süreyle çalıştığının ve verimliliklerinin ne olduğunun (Pyle 1989: 74) (işgücü cinsinden katılımın parasal terimlere dönüştürülmesi için gereklidir) bilinmesindeki zorluklar ve bunlara dair ‘keyfi’ (sayılabilecek) varsayımlar bu metodun kayıtdışılığı tahminindeki başarısını ve tahminlerin değerini etkilemektedir.

Yukarıda özetlenen tartışma hiç değilse bir noktayı açığa kavuşturmaktadır: Gayri resmi sektörü ölçme çabalarında epey mesafe alınsa bile henüz tatmin edici bir sonuç elde edilmiş değildir. Bu şaşırtıcı bir durum da değildir; zira, çeşitli nedenlerle saklı tutulmuş ekonomik aktivitelerin gözlenebilir ekonomik bulgularla ortaya çıkarılmasına gayret edilmektedir.

3. AB ÜLKELERİNDE GAYRİ RESMİ EKONOMİ

Yukarıda kısaca değinilen sorunlar ülkeler arası bir karşılaştırma yaparken daha da gün yüzüne çıkmaktadır. Zira, metod çeşitliliği ve her metodun aslında neyi tahmin ettiğinin tartışmaya yol açmayacak kesinlikte ortaya konamaması ve aynı metodun bile yıllar içinde ekonomik olarak temellendirilmesi güç dalgalanmalar önermesi sorunları temel sorunlar olarak orta yerde dururken kayıtdışılığın değişik ülkelerde farklı dinamiklere sahip olması ülkeler arası karşılaştırmalarda dördüncü bir sorun olarak belirlemektedir. Gelişmiş ülkelerde, illegal ekonomik faaliyetler (suç ekonomisi) ve vergiden kaçırmak amaçlarıyla ekonomik faaliyetlerin gizlenmesi olgusu (saklı ekonomi) daha sık görülürken, gelişmekte olan ülkelerde bir takım kurumsal eksiklikler ve kırsaldan kente göçten beslenen kayıtdışı sektör (informal sektör) daha çok göze çarpmaktadır. Dolayısıyla, ülkeler arasında kıyaslamalar yapılırken öncelikle ülkeler belli kategorilere ayrılmalıdır. Öte yandan kıyaslamalarda kullanılan tahmin

yöntemlerinin aynı olması gerekmektedir ki böylelikle metotların ölçtükleri fenomen kayıtdışı ekonominin (hiç değilse belli oranda) aynı parçasına işaret etmiş olsun.

Gayri resmi ve resmi ekonomilerin birbirleriyle ilişkili olmaları doğaldır. Zira, her iki ekonomi, aynı ekonomik aktivitenin içinde yer alabilmekte yada aynı işgücü, çalışma zamanını iki ekonomik sektör arasında paylaşmaktadır. Mesai saatleri içinde bir tekstil atölyesinde (kayıtlı olarak) çalışan bir bayan işçi, akşam saatlerinde yada hafta sonunda bir temizlik işi veya çocuk bakıcılığı yapabilmektedir. Yada formal işten kazandığı gelirin bir kısmını informal yada yarı-kayıtlı sektörde harcayan bir birey yanında, informal işten kazandığı geliri formal sektörde harcayan bireye her zaman rastlamak mümkündür. Biz bu amaçla, AB üye ve aday ülkeleri kendi içlerinde değişik gruplara ayıracağız.

3.1 Gelişmiş Ülkelerde Gayri Resmi Ekonominin Nedenleri

Gelişmiş ülkelerde gayri resmi ekonominin değişik aktiviteler nedeniyle önemli boyutlara ulaştığının kabulü göreceli olarak yenidir. 1950’li yıllarda gayri resmiliğin en önemli formlarından biri olan informal sektör, daha çok kolonyal dönemden çıkmış ve az gelişmiş ülkelerdeki dual yapının ve/veya (geleneksel sektörden modern sektörlere geçişliliğin bir ifadesi olarak) kırsaldan kente göçün dayattığı bir fenomen olarak görülmüştü. Gelişmiş ülkelerde de kayıtdışılığın büyük boyutlara ulaştığı, Gutmann’ın (1977) ABD’deki kayıtdışılığı tahmin eden çalışması ile gündeme gelmiştir.

Pfau-Effneger ve Schiller (2003: 3-4) tartışıldığı gibi, informal sektörün gelişimine yönelik iki temel yaklaşım geliştirilmiştir: modernizasyon ve globalleşme argümanları. Gelişmiş ülkelerde informal sektörün boyutlarının artış eğilimi göstermesinde her iki yaklaşım hem fikir olsalar bile bu trendin devam etmesi konusunda ayrışmaktadırlar. Modernizasyon argümanına göre, her ne kadar göç bu ülkelerde informal sektörün artmasında önemli etken olsa da bu geçici etki modernizasyon süreci ile ortadan

kalkacaktır. Globalleşme teorisinde ise, bizzat informal sektörün gelişimi hızlı globalleşmeye bir tepkidir ve bu sektör 'global kentlerin' bir gerçeği halini almıştır. Buna göre, küçük girişimciler, bu tip ekonomilerde kuruluş ve işletme maliyetlerini karşılayamaz duruma geldiklerinden informal sektöre kaymaktadırlar. Yine bu göüşe göre, alt ve üst gelir gruplarının gelir düzeylerindeki kutuplaşma da yine kentlerde bu sektörün gelişmesine neden olmaktadır.

Avrupa Birliği ülkeleri perspektifinden konu değerlendirildiğinde ise üç kesim ülke birbirinden ayrılmalıdır. Eski üyeler, yeni üyeler (ki sekiz tanesi 'geçiş ekonomileri' diye adlandırılan eski Doğu Bloku ülkeleridir) ve aday ülkeler. Ekonomik entegrasyon sürecinde işgücü göçünün önündeki sınırlamaların kaldırılması ile hem birlik üyesi ülkeler arasında gelişmişlik farklarından ve hem de ülkelerin işgücü piyasalarındaki yapısal farklılıklardan dolayı legal ya da illegal göç informal sektörün gelişimine ek katkı sağlamaktadır.

Bu ülke grupları arasında informal sektörü oluşturan nedenler yanında informal sektörün ana beslenme kaynakları ve toplumsal ve ekonomik dönüşümde edindiği yer konusunda da önemli farklılıklar vardır. Örneğin, Rosser Jr. ve Rosser'da (2001: 39) belirtildiği gibi, geçiş ekonomilerinde suç ekonomisine ait ekonomik aktiviteler ve para aklama mekanizmalarının daha önemli bir yer tuttuğu genelde kabul edilmektedir. Ancak, aşırı düzenlenmiş ekonomik çerçeve, bir de yolsuz bürokratların iş alemini kendi çıkarlarına göre yönlendirme niyetiyle çıkardıkları zorluklar ile birleşince, informal sektör bu ekonomilerde toplumsal huzuru sağlamada bir can simidi görevi de görmektedirler. Öte yandan, büyük fabrikalar fason imalatçılarla çalışarak, informal sektörün ucuz işgücünden faydalanmakta ve gelişmiş Avrupa ülkelerinde bir kısım sanayi bu şekilde rekabet gücü kazanmaktadır. Bu ve benzeri dinamikler ülkeleri farklı gruplarda ele almanın gerekliliğini ortaya koymaktadır.

3.2 Gelişmekte Olan Ülkelerde ve ‘Geçiş Ekonomilerinde’ Gayri Resmi

Ekonominin Nedenleri

Gelişmekte olan ülkelerin tamamında özellikle informal sektörün büyük boyutlara ulaştığı kabul edilmektedir. Kırsaldan kentlere göç, kurumsal yapıdaki yetersizlikler ve çarpıklıklar, yolsuzluk ve hantal bürokrasi, vergi yükü, devlete ve devletin gelir kaynaklarını harcama kalemleri üzerinde konsensüs eksikliği gibi birçok etmen bu ülkelerdeki gayri resmi sektörün gelişmesine katkıda bulunmaktadır.

Sektörün gelişimine katkıda bulunan etmenlerin kompleksliği, bu sektörün, arzulanan ekonomik yapılanma içinde minimize edilebilmesi işini zorlaştırmaktadır. Herşeyden önce sektörün minimize edilmesi sadece ekonomik değil, sosyal ve politik arenada da yapısal değişimi gerektirmektedir. Bu gibi ekonomilerde informal sektörün hem sosyal huzursuzlukların azalmasında yüklendiği işlev, hem de yeni yeni keşfedildiği üzere istihdam yaratmada kapasitesi bu sektöre bakışı derinden etkilemektedir. Örneğin, araştırmalar göstermektedir ki (Maldonado, 1995: 705), Latin Amerika ülkelerinde 1990-93 yılları arasında kaydedilen 10.1 milyonluk istihdam artışının yüzde 83’ü bu sektör tarafından gerçekleştirilmiştir. Öyleyse, bu sektör kaynaklık ettiği ekonomik ve sosyal sorunlar bit yana, gelişmekte olan ülkelerde yer yer avantaj olarak algılanmaya devam edecektir.

‘Geçiş ekonomileri’ adı verilen eski Doğu Bloku ülkelerindeki gayri resmi sektörün resmi sektöre oranının büyük olduğu kabul edilmektedir. Bu ekonomilerde de gayri resmi ya da kayıtdışı sektör silah kaçakçılığı gibi illegal faaliyetler yanında, informal sektör ve yarı-resmi sektör kategorilerine ayrılmaktadır. Bu anlamda, geçiş ekonomilerinde gözlemlenen yarı-kayıtlılık gelişmekte olan ülkelerdekinden çok farklı değildir. Djankov vd (2003: 65)’te tartışıldığı gibi, bu ekonomilerde (bazı gelişmekte

olan ülkelerde olduğu gibi) gayri resmi sektörün bu kategorilere ayrışabilmesi değildir ilginç olan. Gelişmiş ülkelerde daha çok ‘geçimlik’ için çalışan informal sektör, bu ekonomilerde büyük firmalardan oluşmaktadır. Büyük firmalar, yarı-kayıtlılık sistemi ile informal ve resmi aktivitelerini birlikte yürütebilmektedirler. Daha eğitimli ve becerikli iş adamları ve işçiler eliyle yürütülen informal aktivitelerde yine amaç, devletin getireceği bir takım bürokratik ve finansal yüklerden kurtulabilmektir.

Gelişmekte olan ülkelerde ve eski Doğu Bloku ülkelerinde gayri resmîlik, devletin yüklediği vergi yükü ve bürokratik düzenlemelerden beslenmektedir. Bununla beraber, bu ülkelerde daha belirgin olan yapısal ve kurumsal eksiklikler gayri resmîlik artışında ön plana çıkan faktörlerdir. Enste (2003: 97) gayri resmîliği doğuran faktörler olarak aşağıdakileri sıralamaktadır⁴:

- Resmi kurum ve kuruluşlara (bürokrasi, mahkemeler, yönetim vs.) duyulan güvensizlik ve bunların yeterlilikleri konusunda duyulan tatminsizlik,
- Etkinlikten uzak yönetimler ve bunlardaki yolsuzluklar,
- Mülkiyet haklarının tam garanti altına alınamamış olması,
- Zayıf resmi yapılarının üstesinden gelemediği sorunların informal sosyal yapılarla hafifletilmeye çalışılması,
- Kanun ve düzenlemelerin uygulanmasındaki zaafiyet,
- Girişimcilerin yüklenmek zorunda kaldıkları yüksek maliyetler,
- Kamu mal ve hizmetlerindeki yetersizlikler ve alt yapı eksikliklerine rağmen yüksek vergi yükü,

---

⁴ Doğu Bloku ülkeleri için sıralanan bu nedenler aslında değişen derecelerde gelişmekte olan ülkelerin tamamında gözlemlenmektedir.

- Gayri resmi aktiviteden dolayı yakalanma olasılığının düşük olması,
- İnfomal faaliyetin bazen ‘geçimlik’ kazanç için zorunlu olması,
- Toplumun infomal faaliyetleri onaylaması.

Yukarıdaki nedenlerin çeşitliliği ve sadece ekonomik değil sosyal ve kurumsal yapılanmalarda da köklü değişimi ima etmeleri, bu ülkelerde kayıtdışılıkla mücadelenin ne kadar zor olduğunu göstermektedir.

3.3 Eski AB Ülkelerinde Gayri Resmi Ekonominin Boyutları ve Gelişimi

Bu bölümde kayıtdışı sektörün AB üyeleri (eski ve yeni üyeler kategorilerinde) ve aday ülkelerdeki boyutları ve gelişimi irdelenecektir. Ancak, Birlik üyesi yada aday ülkelerdeki bu sektörün büyüklüklerine dair rakamlara ve bu rakamların karşılaştırılmasına geçmeden önce üç önemli noktaya dikkat çekmekte fayda umulmaktadır. Bunlardan birincisi, tahminlerde farklı metotlar kullanılmıştır. Farklı metotlar, gayri resmiliğin farklı boyutlarına gönderme yapmaktadırlar. Bu sorun, aynı metodoloji kullanılarak yapılmış tahminlerin kıyaslanması ile aşılmaya çalışılmıştır. Eğer bir ülke grubuna ait tahminlerde farklı metotlar kullanılmışsa, karşılaştırmalar, sadece sözkonusu metotların farklı yıllardaki bulguları üzerinde yapılmıştır. İkincisi, ülke gruplarından AB’ye 2004 yılında üye olanlarla (yeni üyeler), aday ülkelerin kayıtdışı sektörlerinin büyüklükleri aynı metotlar ve aynı yıllar için verilmiştir. Bu yüzden bu iki grup arasında bir karşılaştırma yapılabilecekken, bu iki grup ile eski ülkeler arasında (para talebi metodu kullanıldığı için) ne topluca ne de ülke bazında karşılaştırma yapılamayacaktır. Dolayısıyla, yeni üyelerde ve aday ülkelerde gayri resmi sektörün daha yüksek olduğu ve yükseliş trendine sahip olduğu önermesi yaygın bir şekilde kabul görse de tablolarla sunulan rakamlarla bu önermenin nicelleştirilmesinden kaçınılacaktır. Üçüncüsü, eldeki rakamlar sonuçta, kayıtdışı (‘gözlenemeyen’) sektörde

gerçekleşen gelişmelerin, ‘gözlenebilen’ sektörde bıraktığı izlerin takip edilmesi ile elde edilen rakamlardır. Dolayısıyla, kayıtdışı ekonominin etkileri değerlendirilirken elde edilen verilerin nihayet bir ‘tahmin’ olduğu unutulmamalıdır. Bu bağlamda özellikle *keskin* ve *aceleci* sonuçlardan kaçınmanın gerekliliği açıktır.

Tablo 1’de, son genişlemeden önceki AB Ülkelerindeki gayri resmi ekonominin büyüklüklerine dair tahminler yer almaktadır⁵. Buna göre, AB ortalaması 1989’dan 2000’lere kadar yükseliş trendine sahiptir: 1989-90 ortalaması yaklaşık yüzde 14 iken 1999-00 ortalaması yüzde 18’i aşmıştır. 1997-98 ortalaması ile kıyaslandığında ise AB gayri resmi ekonomisi yeni yüzyıla küçük bir düşüş kaydederek girmiştir. Ancak, bu değişimin komple bir trend değişikliği olup olmadığı açık değildir. Topluca bir değerlendirme ile 12 yıllık bir dönemde yaklaşık yüzde 4,5’luk bir artış tespit edilmiştir.

Tablo 1: AB Ülkelerinde Gayri Resmi Ekonomi Tahminleri ve Tahminlere Göre Ülkelerin Sıraları

Ülkeler	1989-90		1991-92		1994-95		1997-98		1999-00		2000-01	
	%	Sıra	%	Sıra	%	Sıra	%	Sıra	%	Sıra	%	Sıra
Almanya	11,8	9	12,5	12	13,5	12	14,9	10	16	9	16,3	9
Avusturya	6,9	14	7,1	14	8,6	14	9	14	9,8	14	10,6	14
Belçika	19,3	3	20,8	3	21,5	5	22,5	5	22,2	5	22	5
Danimarka	10,8	11	15	8	17,8	8	18,3	8	18	8	17,9	8
Finlandiya	13,4	7	16,1	7	18,2	7	18,9	7	18,1	7	18	7
Fransa	9	13	13,8	10	14,5	10	14,9	11	15,2	11	15	11
Hollanda	11,9	8	12,7	11	13,7	11	13,5	12	13,1	12	13	12
İngiltere	9,6	12	11,2	13	12,5	13	13	13	12,7	13	12,5	13
İrlanda	11	10	14,2	9	15,4	9	16,2	9	15,9	10	15,7	10
İspanya	16,1	4	17,3	4	22,4	3	23,1	3	22,7	3	22,5	3
İsveç	15,8	6	17	6	19,5	6	19,9	6	19,2	6	19,1	6
İtalya	22,8	1	24	2	26	2	27,3	2	27,1	2	27	2
Portekiz	15,9	5	17,2	5	22,1	4	23,1	4	22,7	4	22,5	4
Yunanistan	22,6	2	24,9	1	28,6	1	29	1	28,7	1	28,5	1
AB Ortalaması	14,06		15,98		18,16		18,82		18,67		18,61	
OECD Ortalaması	13,2		14,3		15,7		16,7		16,8		16,7	

Kaynak: Schneider, 2003, s 31. Para talebi metodu ile elde edilen tahminler, AB özeline (Lüksemburg hariç) indirgenerek ve bazı modifikasyonlarla alınmıştır. % sütunları ‘gölge’ (shadow) ekonominin, resmi ekonomiye yüzdesini vermektedir. Sıra ise herbir ülkenin grup içindeki göreceli yerini belirtmektedir. 14 ülke arasındaki sıralamada 1, ülkenin gayri resmi ekonomisinin grup içinde en büyük olduğunu, 14 ise en küçük olduğunu göstermektedir.

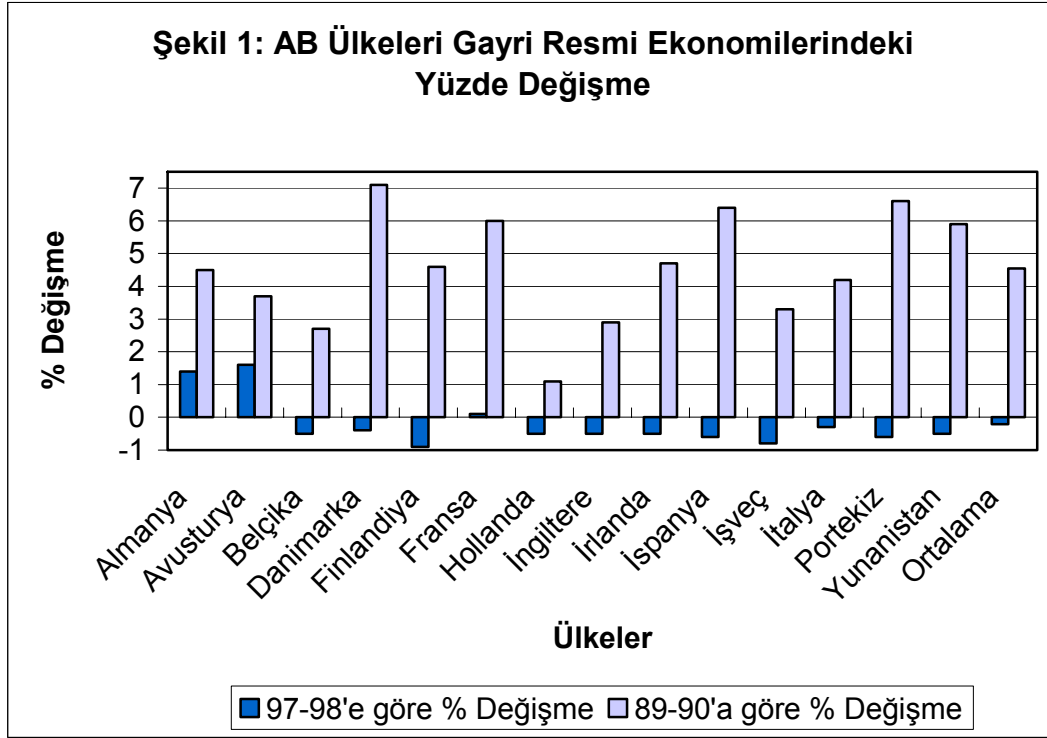
⁵ AB’nin Mayıs 2004’ten önce üye sayısı on beş idi (Tabloda yer alan 14 ülke ve Lüksemburg). Bu üyelere Avusturya, Finlandiya ve İsveç Birliğe 1995 yılında tam üye olmuşlardır.

AB eski üyeler ortalaması, OECD üyesi 21 ülkenin ortalaması ile kıyaslandığında ise AB ortalamalarının, OECD ortalamalarından yüzde 1-2 kadar daha yüksek olduğu görülmektedir.

AB eski üyelerini kayıtdışı sektörün büyüklüğü açısından sıraladığımızda ise, ülkelerin sıralamalarında genelde değişme sınırlı kalmıştır. Örneğin, Almanya dönem başında (1989-90) dokuzuncu sırada dönem ortalarında on ikinci sırada iken, dönem sonunda tekrar dokuzuncu sıraya yükselmiştir. Öte yandan, Avusturya (on dördüncü sırada) ve İsveç (altıncı) sıralamada yerlerini koruyan iki ülke iken diğer ülkelerde sınırlı da olsa sıralamada yer değiştirme söz konusudur. Bu gözlem, hem kayıtdışı sektörü minimize etmedeki zorluğa hem de kayıtdışılığın yapısal bir sorun (barındırdığı fırsatları göz ardı edersek) olmasına işaret etmektedir. 1989-2001 döneminde ilk dört sırada Yunanistan, İtalya, İspanya ve Portekiz yer almaktadır. Bu ülkelerde kayıtdışı ekonominin resmi ekonomiye oranı dörtte bir ile beşte bir aralığında değişmektedir. AB (eski) üyelerinin ortalamasının OECD ortalamalarından yüksek çıkmasında bu dört ülkenin katkısı yüksektir. Kayıtdışılığın en düşük olduğu ülkeler ise Hollanda, İngiltere ve Avusturya'dır. Bu ülkelerde ise kayıtdışılık 2000-01 döneminde, resmi ekonominin onda biri (yaklaşık yüzde on) sekizde biri (yaklaşık yüzde 12,5) aralığına kadar ulaşmıştır. Sıralamada orta yerde bulunan Finlandiya'da ise sektör resmi ekonominin yüzde on sekizi civarındadır, ki bu oran tanım gereği yaklaşık olarak grup ortalamasıdır. Bu büyüklükler göstermektedir ki kayıtdışı sektör AB'nin son genişlemesinden önceki üyelerinde önemli boyutlara ulaşmıştır.

Şekil 1'de, söz konusu ülke grubundaki ülkelerin kayıtdışı sektörlerinde, dönem başı ve dönem ortası kıyaslaması ile gözlemlenen değişim yer almaktadır. Dönem başı ile yani 1989 ile kıyaslandığında dönem sonunda yani 2000-01 yıllarında kayıtdışı sektörün kayıtlı sektöre oranı ülkelerin tamamında yüzde bir ile yüzde yedi arasında artmıştır.

Dönem boyunca en yüksek artış Danimarka kayıtdışılığında (yaklaşık yüzde 7), en düşük artış ise Hollanda kayıtdışılığında gözlemlenmiştir(yaklaşık yüzde bir). Zaten Danimarka ülke sıralamasında on birinci sıradan sekizinci sıraya yükselmiş; Hollanda ise dönem başında kayıtdışılık sıralamasında sekizinci iken dönem sonunda on ikinci olmuştur.

1997-98 dönemi ile kıyaslandığında ise, Almanya, Avusturya ve Fransa dışında, ülkelerin çoğu, oran çok düşük de olsa (yüzde birden az) kayıtdışılıkta negatif büyüme kaydetmişlerdir. Bu ufak gerilemenin sürdürülebilirliği konusunda bir tahminde bulunmak güç ise de en azından bu ülke grubundaki ülkelerde kayıtdışılığın büyüme trendini kaybettiğini söylemek mümkündür.

3.4 Yeni AB Ülkelerinde Gayri Resmi Ekonominin Boyutları ve Gelişimi

1 Mayıs 2004 tarihinde AB, tarihinin en büyük genişlemesini gerçekleştirmiştir ve on yeni ülkenin katılımı ile üye sayısını yirmi beşe çıkartmıştır. Yeni on üyeden Güney Kıbrıs ve Malta dışında kalan sekiz üye 'geçiş ekonomileri' adı verilen eski Doğu Bloku

ülkelerindendir. Geçiş ekonomilerinden üçü, Estonya, Letonya ve Litvanya eski Sovyetler Birliği ülkelerinden, diğerleri ise eski Doğu Bloku ülkelerindendir ve aynı zamanda literatürde ‘İç ve Doğu Avrupa Ülkeleri’ adı verilen ülkeler grubuna dahildirler.

Tablo 2: Yeni AB Üyeleri Ülkelerinde Gayri Resmi Ekonomi Tahminleri ve Tahminlere Göre Ülkelerin Sıraları

Ülkeler	Fiziksel Girdi Metodu		DYMIMIC Metodu				İşgücüne Katılma Oranı			
	1990-93	Sıra	1994-95	Sıra	1990-93	Sıra	2000-01	Sıra	1998-99	Sıra
1. Estonya	33,9	1	38,5	1	34,3	1	39,1	2	33,4	1
2. Letonya	24,3	3	34,8	2	25,7	3	39,6	1	29,6	2
3. Litvanya	26	2	25,2	4	26	2	29,4	3	20,3	6
Ort. (1-3)	28		32,8		28,7		36		27,8	
Sov. Bir. Or.	32,8		40,4		32,9		44,8		37,1	
4. Çek C.	13,4	8	14,5	7	13,1	8	18,4	7	12,6	8
5. Macarist	20,7	5	28,4	3	22,3	5	24,4	6	20,9	4
6. Polonya	20,3	6	13,9	8	22,3	6	27,4	4	20,9	5
7. Slovakya	14,2	7	15,2	6	15,1	7	18,3	8	16,3	7
8. Slovenya	22,4	4	23,9	5	22,9	4	26,7	5	21,6	3
Ort. (4-8)	18,2		18,98		19,14		23		18,5	
İç ve Doğu Avrupa Ort	22,4		25,1		23,4		29,2		23,3	
Ort. (1-8)	21,9		24,3		22,7		27,9		21,95	

Kaynak: Schneider, 2003, s 27. Tablo yeni üyelerden Malta ve Güney Kıbrıs'ı içermemektedir. Tablodaki oranlar, kayıtdışı sektörün resmi ekonomiye oranını, sıra ise her bir ülkenin grup içindeki sırasını göstermektedir. 1, kayıtdışı sektörü göreceli olarak (grup içinde) en yüksek olan ülkenin sırasındır ve 8 ise kayıtdışı sektörü göreceli olarak en düşük ülkenin sırasındır.

Tablo 2’de sekiz ülkenin kayıtdışı sektörlerinin büyüklüklerine ait tahminler ve ülkelerin kayıtdışılık açısından sıralamaları yer almaktadır. Tablo değerlendirilirken göz önünde tutulması gereken unsurlardan birisi, kullanılan üç farklı tahmin metodunun bulgularının karşılaştırılmamasıdır. Zira metodların her biri kayıtdışılığın tahminine yönelik olsalar bile, varsayımlarındaki farklılık nedeniyle bulguları kayıtdışılığın farklı yönlerini ön plana çıkarmaktadırlar. Örneğin, fiziksel girdi metodu ile, girdilerdeki değişme ile ekonominin gelişimi arasında ampirik olarak gözlemlenen bir gerçeklikten hareketle kayıtdışılığın tahmine çalışılırken, işgücüne katılma oranı metodu ile, bu orandaki farklılaşmalar bir baz yılına (veya ülkesine) kıyaslanarak kayıtdışılığın işgücü

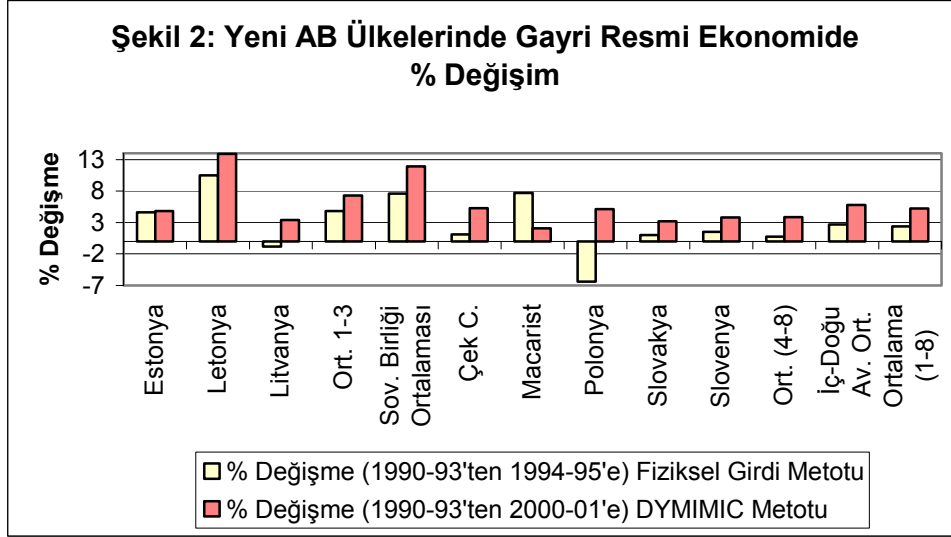
piyahasında bıraktığı izler sürölmektedir. Bu yüzden, bizce, tahminlerin karşılaştırılmasında ve trendin yakalanmaya çalışılmasında , metotlar arası geçişlilik pek uygun görölmemektedir.

Tablo 2’den izlenebileceği gibi, Sovyetler Birliğinin eski üyeleri olan Estonya, Litvanya ve Letonya’nın kayıtdışılık ortalamalarının her üç metot için ve her period için eski Sovyetler ortalamasından yüzde 4 ile yüzde 10 arasında küçüktür. Bu sonuç, AB’ye yeni üye olan bu ölkeler, Azerbaycan, Kırgızistan ve Gürcistan gibi eski Sovyetler Birliği üyesi diğör ölkeler ile kıyaslandığında yapısal değışimi daha çabuk başardıklarının bir göstergesidir. Öte yandan, bu üç öлке AB’ye en son katılan sekiz öлке arasında, kayıtdışılık büyüklüğü açısından genelde (işgücüne katılma oranı yaklaşımı ile Litvanya hariç) ilk üç sırayı paylaşmaktadırlar. Bu, belki de kayıtdışılık ve sosyal ve kurumsal çevre ilişkisinin ipuçlarını vermektedir. Bu ölkeler, eski Sovyetler içindeki kıyaslamada daha başarılı gözükseler bile, diğör Doğı Bloku üyelerine kıyasla kayıtdışılık açısından yapısal değışimi daha az başarıyla gerçekleştirmişlerdir.

AB’nin yeni üyelerinden diğör beşi (Çek Cumhuriyeti, Macaristan, Polonya, Slovakya ve Slovenya) eski Doğı Blokuna mensup ölkelerdir. Bunların ortalaması ise, ait oldukları bölge olan İç ve Doğı Avrupa Bölgesi ortalamasından bütün metotlar ve dönemler itibariyle yüzde 4 ile yüzde 6 arasında daha küçüktür. Bu da, AB’nin bu yeni ölkelerinin bölgedeki diğör ölkelerden kayıtdışılıkla mücadele açısından daha başarılı olduklarını göstermektedir. Bu ölkelerden Çek Cumhuriyeti ve Slovakya ise kayıtdışılıhta genellikle yedinci ve sekizinci sırayı paylaşmaktadırlar, yani kayıtdışılık açısından yeni üyelerden en başarılı olanları bu iki ölkedir.

Şekil 2’den, yeni üyelerin her birinde ve ait oldukları gruplarda kayıtdışılıhta gözlemlenen gelişmeyi izlemek mümkündür. Buna göre, fiziksel girdi metodu

bulgularına göre sadece Letonya ve Polonya da, 1990-93 dönemine göre 1994-95'te bir düşüş kaydedilmiş, diğer ülkelerde ise her iki metoda göre bir artış kaydedilmiştir.

Geçiş sürecinde Estonya, Litvanya ve Letonya kayıtdışılığında bir artış gözlene bile bu artış hem fiziksel girdi metodu bulgularında hem de DYMIMIC bulgularında eski Sovyetler ortalamasındaki artıştan küçük kalmıştır. Bu da yukarıda bahsedilen başarının bir başka açıdan tekrar edilmesidir: En azından kayıtdışılıkla mücadelede bu üç ülke diğer eski Sovyet ülkelerinden daha başarılı olmuştur. Benzeri bir gözlem diğer beş ülke ile bu ülkelerin dahil olduğu, benzer özellikleri taşıyan İç ve Doğu Avrupa Ülkeleri grubu için de geçerlidir. Hem fiziksel girdi metodu hem de DYMIMIC metoduna göre bir önceki dönemlere kıyasla bu beş ülkede kaydedilen artış daha küçük kalmıştır. Sekiz yeni üye topluca değerlendirildiğinde ise, bu sekiz ülkenin ortalamalarındaki dönemler arası değişme fiziksel girdi metoduna göre yüzde 1,4; DYMIMIC'e göre yüzde 5,2 olarak gerçekleşmiştir.

Şekil 2'de, kayıtdışılıkta gözlemlenen değişimi izleme açısından DYMIMIC verilerine biraz daha yakından bakmakta fayda umulmaktadır; çünkü, fiziksel girdi metodunda 1990-93 ile 1994-95 dönemi kıyaslanırken, bu metodun bulguları bize 1990-93 dönemi ile 2000-01 dönemi arasındaki değişmeyi izleme olanağı vermektedir. Buna

göre, on yıllık dönemde, bu sekiz geçiş ekonomisinin tamamında kayıtdışı ekonominin kayıtlı ekonomiye oranı artmıştır. Artış oranı Macaristan'da en düşüktür ve yüzde 2,1'dir. Aynı dönemde, Letonya'da sektörün ekonomideki göreceli ağırlığı yüzde 13,9 artmıştır. Sekiz ülkenin artış ortalaması ise yüzde 5,2 olmuştur ve Polonya kayıtdışılığı yüzde 5,1'lik artışla ortalamaya yakın bir artış kaydetmiştir.

3.5 AB Aday Ülkelerinde Gayri Resmi Boyutları ve Gelişimi

17 Aralık 2004 Zirvesinde kararlaştırıldığına göre, AB, Hırvatistan ile üyelik müzakerelerine Mart 2005'te, Türkiye ile ise Ekim 2005'te başlayacaktır. Bulgaristan ve Romanya ile Nisan 2005'te katılım anlaşması imzalanacak ve reformları sürdürmeleri halinde ise bu iki ülke 2007'de birliğe tam üye olacaklardır.

Tablo 3'te Bulgaristan Hırvatistan ve Romanya yer alırken Türkiye yer almamaktadır. Bunun nedeni, Türkiye için aynı metotlar kullanılarak ulaşılan tahmin rakamlarının bulunmamasıdır⁶. Daha önce tartışıldığı gibi, ülkeler arası karşılaştırmada metotlar arasında geçişlilikten kaçınmak daha anlamlıdır. Tabloda yer alan tahmin rakamlarına göre, Türkiye hariç üç aday ülkenin kayıtdışı sektör ortalamaları, hem yeni üye olan ve yukarıda incelenen ülkelerin ortalamalarından hem de bu üç ülkenin bulunduğu bölgenin (İç ve Doğu Avrupa) ortalamalarından yüksektir. Öyleyse, aday ülkeler incelenen dönem itibarıyla kayıtdışılık ile mücadele açısından hem AB üyelerinden hem de bölge ülkelerinden (en azından) birçoğundan daha başarısız olmuşlardır. Üç aday ülke arasında ise Bulgaristan'ın kayıtdışı sektörün büyüklüğü açısından birinci olduğu görülmektedir.

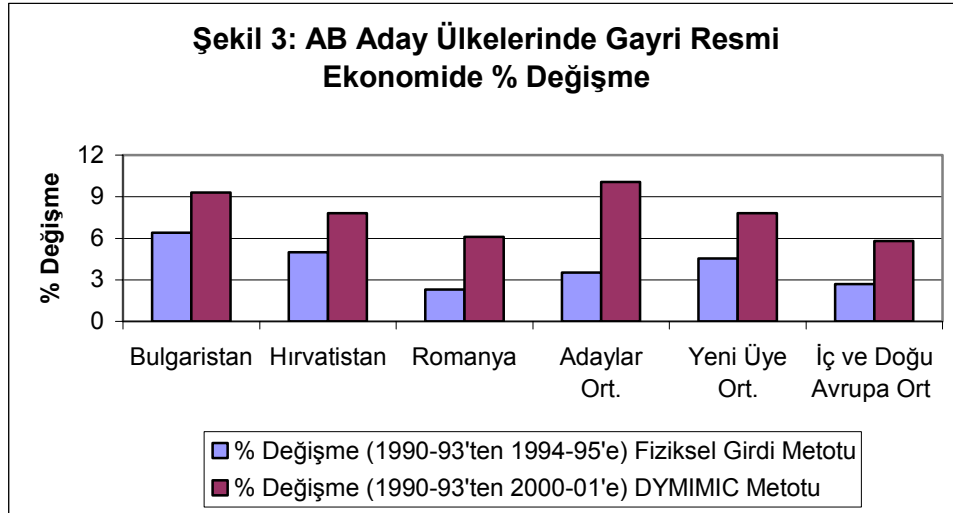
⁶ Türkiye'de kayıtdışılık tahminleri için bakınız: Savaşan (2003), Ögünç ve Yılmaz (2000), Yayla (1995), Temel vd. (1994), Kasnakoğlu (1993). Bunlardan Savaşan (2003) DYMIMIC metoduna en yakın olan bir metot olarak MIMIC metodunu uygulamıştır. Ancak, tahminler 1970-1998 yıllarını kapsadığından yine de tam bir karşılaştırma imkanı vermemektedir.

Tablo 3: AB Adayı Ülkelerde Gayri Resmi Ekonomi Tahminleri ve Ülkelerin Tahminlere Göre Sıraları

Aday Ülkeler	Fiziksel Girdi Metodu		DYMIMIC Modeli				İşgücüne Katılma Oranı			
	1990-93	Sıra	1994-95	Sıra	1990-93	Sıra	2000-01	Sıra	1998-99	Sıra
Bulgaristan	26,3	1	32,7	1	27,1	2	36,4	1	30,4	1
Hırvatistan	23,5	3	28,5	2	24,6	3	32,4	3	27,4	2
Romanya	26	2	28,3	3	27,3	1	33,4	2	24,3	3
Aday Ülke Ort.	25,26		29,8		26,3		34,1		27,37	
Yeni Üye Ort.	21,9		24,3		22,7		27,9		21,95	
İç ve Doğu Avrupa Ort	22,4		25,1		23,4		29,2		23,3	

Kaynak: Schneider, 2003, s 27. Tabloda, aday ülkelerden Türkiye yer almamaktadır.

Aday ülkeler, gayri resmîlikle mücadelede söz konusu dönemde başarılı olamamışlardır. Zira, her üç ülkede de, hem fiziksel girdi metodu bulgularına hem de DYMIMIC bulgularına göre kayıtdışı sektör, resmi sektörden daha hızlı büyümüşür. Fiziksel girdi metodu bulgularına göre, 1990-93 döneminden 1994-95 dönemine kadar, Bulgaristan, Hırvatistan ve Romanya'da kayıtdışı sektörün resmi sektöre oranı sırasıyla yüzde 6,4, yüzde 5 ve yüzde 2,3 oranlarında büyümüşür.

DYMIMIC bulgularına göre ise 1990-93 dönemine göre, aynı ülkelerde kayıtdışı sektörün resmi sektöre oranı sırasıyla yüzde 9,3, yüzde 7,8 ve yüzde 6,1 oranlarında

artış göstererek 2000-01 döneminde yüzde 36,4, yüzde 32,4 ve yüzde 33,4'lere ulaşmıştır.

AB'ye yeni üye olan sekiz ülke ve İç ve Doğu Avrupa ortalamasına kıyasla ise aday ülkelerdeki kayıtdışı artış daha yüksek olmuştur. DYMIMIC metoduna göre, aday ülkelerde kayıtdışı sektörün resmi sektöre oranı, 1990-93'ten 2000-01'e yüzde 10 artmışken aynı oran yeni üyeler ve İç ve Doğu Avrupa için sırasıyla 7,8 ve 5,8 olarak gerçekleşmiştir.

4. GAYRİ RESMİ EKONOMİ: NİTEL DEĞERLENDİRME

Üçüncü bölümde, kayıtdışı ekonominin hemen tüm AB ülkelerinde önemli boyutlara ulaştığı ve En azından AB'ye yeni katılan ülkelerde ve aday ülkelerde belirgin bir artış eğilimine sahip olduğu tespit edildi. Ancak, AB ülkelerinde kayıtdışılığı besleyen ana damarların tartışılması sektörle mücadelenin yollarını görme açısından daha önemlidir. Dahası, kayıtdışı sektörün sağladığı bazı avantajların fark edilmesi mücadele yöntemini bulmada yardımcı olacaktır. Zira, kayıtdışı ekonomi legal ve illegal bir çok faaliyetten oluşmaktadır. Sektör, toplumdaki belli kesimlerin en azından geçimlik kazanç elde edebilecekleri yegane sektör olmakla, sektörün minimize edilmesine yönelik ekonomi politikaları açısından hassasiyet gerektiren özellikleri de barındırmaktadır.

4.1 Gayri Resmi Sektör ve Resmi Sektör İlişkisi

Gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde gayri resmi ve resmi sektör farklı derecelerde birbirleriyle bağlantılıdır. Bu bağlantı, iki sektörden birinde elde edilen gelirin diğerinde harcanması (saklı ekonomi) yoluyla ve/ veya her iki sektörde birden istihdam edilen işgücü dolayısıyla (informal ekonomi) gerçekleşmektedir.

4.1.1 Gelirin Kaynağı ve Harcandığı Sektör Ayırımı

Kayıtdışı ve kayıtlı sektörler arasında gelir ve harcamalarda geçişlilik, kayıtdışı sektörle mücadelede bir takım sorunlara kaynaklık etmektedir. Kimi bulgulara göre kayıtdışı gelirin önemli bir bölümü gelir oluştuktan hemen sonra kayıtlı sektörde harcanmaktadır. Avrupa Birliği ülkelerinden Avusturya ve Almanya’da yapılan araştırma sonuçlarına göre kayıtdışı gelirin üçte ikisi gibi büyük bir bölümü kayıtlı sektörde harcanmaktadır (Schneider ve Enste, 2002). Fortin vd. (1997:2, 22)’nin Kanada’da kayıtdışı sektör üzerinde yaptıkları araştırma sonucuna göre, bu sektörde faal olanlar kayıtdışı sektör mal ve hizmetlerine, kayıtlı sektörde faal olanlara kıyasla altı kat daha fazla harcama yapmaktadırlar. Bu sonuç, yazarlara göre, ‘ağ’ ve ‘ayrılmazlık’ etkileri nedeniyledir. ‘Ağ’ etkisi, kayıtdışı sektörde faal olan bireylerin bu sektör mal ve hizmetlerin alıcıları olarak daha az maliyete katlanmaları; ‘ayrılmazlık’ etkisi ise, bu sektör mal ve hizmetlerine olan talebin bu sektörde çalışmadan bağımsız düşünülmemeyeceği anlamına kullanılmaktadır. Bir üçüncü etki ise ‘gelir’ etkisidir ve bu etki sonucu, kayıtdışı sektörde faal olan bireyler gelirlerinde oluşan artıştan kaynaklanan ek gelirin bir bölümünü resmi sektör mal ve hizmetleri için harcayacaktır. Ancak Fortin vd.’nde ilk iki etki baskındır, dolayısıyla kayıtdışı sektörden kayıtlı sektöre akış sınırlı olacaktır.

Yukarıdaki açıklamalardan anlaşılmaktadır ki, gayri resmi sektör ve resmi sektör birbirinden kesin çizgilerle ayrılmış, etkileşimi az iki sektör değil, içiçe iki sektördür. Hatta, gelişmekte olan ülkelerde yarı-kayıtlılık üzerine organize olan irili ufaklı işletmeler önemli bir yere sahiptir. Ekonomik entegrasyon sürecinde başarılı olmuş bir AB’de resmi ekonomiler arasındaki etkileşim yanında gayri resmi ekonomik sektörler arasında da ya doğrudan yada resmi ekonomi dolayımından etkileşim beklenmemelidir.

4.1.2 İnfomal Sektörün Karekteristik Özellikleri:

İşgücünün emeğini, resmi sektör yerine sosyal güvenlik sistemi ve devlet düzenlemeleri dışında kalmasına rağmen infomal sektörde arzetmesinin iki önemli nedeni olabilir: Net (vergi ve diğer yükümlülükler sonrası) ücretini artırmak ve infomal sektörün daha az beceri gerektiren emek yapısı. Kayıtlı sektörde ücretlerden alınan vergiden kaçınma kararının işgücünü otomatik olarak infomal sektöre ittiği gerçeğini, Fortin vd. (1990) Kanada’da yaptıkları ampirik çalışmayla tespit etmişlerdir. Onlara göre, tipik bir infomal sektör işgücü piyasası, yakalanma riskini azaltmak küçük olmak durumundadır. Diğer yandan resmi garantilerden yoksunluk, infomal sektör mal ve hizmetlerinin resmi sektör mal ve hizmetleri yerine ikame edilebilirliğini azaltmaktadır. İnfomal sektördeki gelirin gizlenmesi çabası nedeniyle katlanılan maliyet (rüşvet, muhasebeciye ve mali müşavirlere ödenen ücret vs.) ise gelir arttıkça artacaktır. Bu nedenlerden ötürü, onlara göre, infomal sektörde marjinal gelir çalışma saatlerinin azalan bir fonksiyonudur (Fortin vd., 1990: 2).

Fortin vd. (1990: 4-6)’nın Kanada üzerine yaptıkları araştırma sonuçlarına göre infomal sektörün sosyoekonomik karakteristikleri şöylece sıralanabilir:

- (i) İnfomal sektörde, daha çok erkekler, gençler ve bekarlar faaliyet göstermektedirler. Bu bulgu, infomal sektörün emek-yoğun olması ve sağlık, iş güvenliği tedbirlerinin yeterince olmayışı göz önünde bulundurulduğunda bir sürpriz değildir.
- (ii) İlginç olan rakam ise, istatistiklere okulda veya işsiz olarak yansıyan bireylerin yaklaşık % 28’i aslında infomal sektörde faal durumdadırlar. Bu oran, infomal sektörün işsizlik oranı istatistiklerine etkisinin tipik bir örneğidir.

- (iii) Bir takım aynı veya nakdi yardım alanların yüzde 35'i aslında informal sektörden gelir elde etmektedirler.
- (iv) İnfomal sektörde faal olanların eğitim düzeylerine göre sınıflandırılması sonucu, en yüksek oranın lisans düzeyinde eğitim almış olanların çıkması bir diğer ilginç bulgudur. Ancak, yazarlar bunu araştırma alanında eğitimli genç nüfus yoğunluğuna bağlamaktadırlar. Gelişmekte olan ekonomilerde ve özellikle devletin küçüldüğü geçiş ekonomilerinde benzeri bir durumun olduğu tahmini yapılabilir.
- (v) İnfomal sektörde emek arzetme olasılığı resmi sektörde elde edilen kazanç ile ters orantılıdır. Bu bulgu, alt gelir gruplarının informal sektörü gelir düzeylerini artırmak amacıyla kullandıklarını göstermektedir. Özellikle gelişmekte olan ülkelerde ve geçiş ekonomilerinde bu bulgunun tekrarlanması yüksek olasılıktır.
- (vi) İnfomal ekonomide, inşaat sektörü ve başta tamir olmak üzere hizmet sektörü ağırlıklıdır.
- (vii) İnfomal sektörde iş tutan ancak resmi sektörde de çalışanlar her iki sektörde farklı iş kollarında bulunmaktadır.
- (viii) Çalışma saatleri açısından değerlendirildiğinde ise, informal sektörün daha esnek olduğu gözlemlenmektedir. İnfomal sektörde yıllık çalışma saatlerinin varyansı resmi sektördeki varyansın üç katıdır.

Bu özelliklerin, AB ülkelerinden özellikle gelişmişlik düzeyi daha yüksek olanlarda önemli oranda tekrarlanacağını speküle etmek olasıdır. AB ölçeğinde değerlendirildiğinde emek göçünün informal ekonomi üzerindeki etkisi önemlidir. Emek, sermayeye göre daha az mobil olsa da ekonomik entegrasyonun doğal bir sonucu olarak AB ülkeleri arasında emek alışverişinin daha yüksek olması kaçınılmazdır. Şimdi

emek göçü ve informal ekonomi ilişkisini AB üyesi ülkelerden örneklerle irdelemeye çalışacağız.

4.2 Göç ve İnfomal Ekonomi

Literatürde kayıtdışılık ve informallik genelde az gelişmişlik olgusu ile irtibatlandırılmaktadır. Gelişmiş ülkelerde de kayıtdışılığın önemli boyutlara ulaştığının ve informalliğin geçici değil kalıcı bir olgu olduğunun farkedilmesi çok yeni değildir. Gelişmiş ülkelerde informalliğe neden olan değişkenler irdelenirken ise, legal yada illegal, işgücü göçü ilk akla gelen değişkendir. AB gibi, ekonomik ve siyasi entegrasyonda çok önemli mesafeler almış bir birlikte göç ve informallik ilişkisi daha da sorgulanmaya değer bulunmaktadır. Nedensellik yönü konusundaki tartışma bir tarafa, örneğin, İspanya'nın AB dışından göç yoluyla aldığı işgücünün yüzde yetmiş beşi gayri resmi sektörde çalışmaktadır (Sole vd., 1998).

Az gelişmiş ülkelerden ve geçiş ekonomilerinden AB üyesi ülkelere göç edenlerin kararlarında etkin olan faktörler çok çeşitlidir. Örneğin, Arnavutluk'tan İtalya'ya göçün nedenleri inceleyen Kosic ve Fyllidou (2003) göre, göç veren ülkelerdeki sosyoekonomik şartlar, göç edilen ülkede iş bulma imkanı ve statünün legalleşme olasılığı ve bir başka ülkeye göç için köprü olma gibi bir çok etmen göç kararını etkilemektedir. Ancak, göçü doğuran en önemli nedenin ise kendileri ve ailelerinin hayat standardını yükseltme arzusu olduğu belirtilmektedir. Göç veren ülkeye göre daha fazla kazanç sunan ülke, geçici bir süre için göç edenlerin göç ettikleri ülkede planladıklarından çok daha uzun süre kalmaları sonucunu doğurmaktadır⁷.

Legal olsun, illegal olsun yabancı işgücünün genelde yerli işgücünün üstlenmediği işlerde çalıştıkları genel tespiti hemen tüm ülkeler için geçerli olduğu gibi Avrupa

---

⁷ Açık ki, göç eden işgücünün kendi ülkelerine geri dönmelerinin yada dönüşü geciktirmelerinin başka bir takım sosyolojik ve ailevi nedenleri de vardır. Örneğin, göç eden işgücünün 'ilk şoku' atlattıktan sonra ülkeye adapte olmaları veya çocuklarının 'yeni' ülkelerinde doğup büyümeleri gibi nedenler bu incelemenin kapsamı dışındadır.

Birliği ülkelerinde de geçerlidir. Sole vd. (1998)'ne göre, AB dışından İspanya'ya gelen legal göçmenler şu beş farklı aktivite alanında görölmektedirler: Ev içi hizmet, hotel ve restoran endüstrisi, tarım, inşaat ve perakende satıcılık. Göçmen işgücünün yüzde altmış beşi bu işkollarında istihdam edilmektedir. Yazarların bulgularına göre, göçmenlerden çoğu (% 80) bir kontrata sahip olmadıkları gibi, kendi sosyal güvenlik primlerini tamamen kendilerinin karşılaması da çok yaygın bir tarz olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir diğer bulgu ise illegal göçmenlerin 'istenmeyen işler' için ucuz işgücü olarak kullanıldıklarıdır. İlegal göçmenler informal sektörde legal statü sahipleri tarafından veya yerli işgücü tarafından doldurulmayan işlerde çalıştıktan sonra legalleştirme yasaları ile yasal statü kazanmaktadırlar. İspanyol işçilerin oranının bazı sektörlerde (örneğin, ev içi hizmeti) azalma eğiliminde olması ise göçmenlerin bu ülkede en azından bazı sektörlerde belli bir boşluğu doldurduğunu göstermektedir.

AB eski üyeleri içinde (tablo 1), kayıtdışı sektörün büyüklüğüne göre yapılan sıralamada ikinci sırayı alan İtalya'da informallik ve işgücü göçü ilişkisine ayna tutacak laboratuvarlardan biridir. Toplam nüfusun yaklaşık yüzde 2'sinin yabancıların oluşturduğu İtalya için Reyneri (1998:2)'de sunulan rakamlar ilginçtir: Buna göre, 1970'lerin ortalarından itibaren ortalama her yıl yüz bin kişi İtalya'ya göç etmiştir ve bu dalga 1990'ların başına kadar devam etmiştir. 1986 yılında getirilen bir legalleştirme yasasında, başvuru sahiplerinin informal sektörde çalışıyor olması ve işverenin işçisini legalleştirme arzusunda olması şartı getirilmiştir. Ancak, iş arayanlara da başvuru hakkı tanıyan bu yasa ile yaklaşık yüz yirmi bin kişinin statüsü legalleştirildi ve bu yasa döneminde başvuranlardan sadece yaklaşık yüzde kırk beşi iş sözleşmesine sahipti. 1990'daki ikinci bir legalleştirme yasasında, başvuranların 1989'dan önce İtalya'da yaşamış olması yeterli görüldü. Legalleştirilen 220 bin kişiden yirmi bir bini bir ücret karşılığı çalışanlar, on üç bini serbest meslek erbabı oluştururken geriye kalan yaklaşık

yüz seksen bini iş arayanlar statüsünde idi. Rakamlar göstermektedir ki, legal işgücü göçü İtalyan informal ekonomisinde bir sığınak bulmaktadır. İlegal göç edenler (illegal statüde ülkeye göç edenler veya legal yollarla girdikleri halde statüleri dışında faaliyet gösterenler- örneğin, öğrenci yada turist vizesi ile çalışanlar) genelde ev hizmetçisi, seyyar satıcı, mevsimlik işçi (genelde tarım sektörü) ve büyük şehirlerde beceri gerektirmeyen işlerde ve inşaat sektöründe informal sektörün bir parçası olarak faaliyet göstermektedirler.

Yukarıda özetlenen rakamlar, informal ekonomide yabancı işgücünün önemli bir yer tuttuğunu ortaya koymaktadır. Ancak, işgücü göçü ile informal sektör arasında var olduğu kesin olan bu (yüksek) korelasyon, nedensellik yönü tespit edilmemiş bir bağın işareti olmaktan öteye gitmemektedir. İşte, Sassen (1993) işgücü göçü ile informal ekonomi arasında bir korelasyon olduğunu kabul etmekle beraber nedensellik ilişkisini farklı kurmaktadır. Ona göre, informallik gelişmiş kapitalist ekonomilerin sistemik karakteristik özelliklerinin bir sonucudur. Dolayısıyla, gelişmiş ülkelerdeki informal sektörü, bu ülkelere göç eden üçüncü dünya ülkeleri mensuplarının kendi ülkelerinde aşına oldukları geçimlik informal faaliyetleri yeni yerleşim yerlerine taşımalarının bir sonucu olarak görmemektedir. Üçüncü Dünya'dan göç edenler, bu sektörün sunduğu imkanlardan faydalanma eğilimini sergilemektedirler; ancak, bu sektörü onların yarattığını söylemek güçtür.

Sassen gelişmiş ülkelerde gözlemlenen informalleşme sürecini, sanayi temelli ekonomik yapılanmanın yerini hizmet temelli bir ekonomik yapılanmanın almaya başlamasının bir sonucu olarak görmektedir. Ona göre, gelir eşitsizliğinin artması ve buna paralel olarak alt gelir grupları ile üst gelir gruplarının tüketim alışkanlıklarındaki yapısal değişim, alt gelir grupları tarafından talep edilen malların ve hizmetlerin ancak informal ekonomi tarafından üretilmesi sonucunu getirmiştir. Diğer yandan, bir çok mal

ve hizmetin üreticilerinin kentsel alanlarda rekabet şanslarını (reklam giderleri, işçilik ve diğer bir takım yardımcı hizmetlerdeki yüksek fiyatları karşılayamama nedeniyle) yitirmelerini göstermektedir. Dolayısıyla, metropolitan kentlerde görülen informal aktiviteler Üçüncü Dünya'dan ithal edilmiş değildir; bizzat gelişmiş ülkelerde görülen gelir dağılımındaki uçurumun büyümesinin ve küçük işletmelerin rekabet şanslarını yitirmelerinin bir sonucudur.

Zlolski (1994), Sassen'in yabancı işgücüne biçtiği pasif role itiraz ederek, Silikon Vadi örneğinden hareketle, göçmenlerin yeniden yapılanma dönemlerinde değişime yaratıcı bir şekilde yanıt verdiklerini savunmaktadır ve özellikle hizmet sektörü ve perakende satıcılık sektörlerinin değişiminde oynadıkları role dikket çekmektedir. Ona göre, büyük teknoloji firmalarının hizmet sektörünü taşeron firmalara devretmeleri ile hizmet sektöründeki yabancı işgücü ağırlığı artmıştır. Zlolski'de, göçmen işgücünde gözlemlenen gelir kaybının ana nedeni, bu kesimin işte bu düşük ücretli, informal taşeronluk işlerini daha çok yüklenmeleridir. Aslında, burada Sassen'e güçlü bir itirazdan ziyade, O'nun modernizasyon, gelir uçurumu ve informallik arasında kurduğu döngüde, göçmenlerin aktif rolüne daha fazla vurgu yaptığından bahsetmek daha doğru olacaktır.

Reyneri (1998)'de, İtalya için belli oranda Sassen'in tezini paylaşmaktadır. Ona göre, İtalya informal ekonomisi yabancı işgücünün yarattığı bir fenomen değildir. Ancak, yabancı işgücünün bu sektörde iş kabul etme eğiliminin yüksekliği sektörün devamlılığına yardımcı olmuştur. Bu görüşün AB ülkelerinin tamamı için genelleştirilmesi mümkündür. Aksi halde, yabancıların ve yabancı işgücünün kendi aralarında bir işgücü piyasası oluşturdukları ve bu piyasanın 'yerli' ve resmi piyasa ile bağlantısının olmadığı kabul edilmiş olur. Açıktır ki, böyle bir yapılanma hiç bir AB ülkesi için söz konusu değildir.

Yukarıdaki tartışmayı kısaca özetleyecek olursak şu noktalar ön plana çıkmaktadır: AB ülkelerinde, informal ekonomide yabancı işgücünün ağırlığı göz ardı edilemeyecek kadar büyüktür. Dolayısıyla, işgücü göçü ve informallik arasında bir bağ kurmak mümkündür. Ancak, göçü informal sektörün yaratıcısı olarak görmekten çok, zaten varolan ve kesimler arası gelir uçurumu, globalizasyon ve değişen sektörel yeniden yapılanma çabaları yüzünden artan informal sektöre ek bir itici güç olarak görmek daha doğru gözükmemektedir.

5. SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Avrupa Birliği, Mayıs 2004 itibariyle üye sayısı yirmi beşe çıkan ve ekonomik ve siyasi entegrasyonda tarihin en önemli başarısını sağlayan bir birliktir. Genişleme süreci halen devam etmektedir ve 2007 yılında Bulgaristan ve Romanya ile orta vadede üye sayısını yirmi yediye çıkaracaktır. AB'ye Mayıs 2004'te üye olan 10 yeni üyeden Kıbrıs ve Malta dışında kalanlar eski Doğu Bloku ülkeleridir. Bu ülkelerin sosyal ve siyasal yapıları farklı bir siyasal kültürün izlerini taşımaktadır. Ekonomik entegrasyonun gerektirdiği yapısal değişimin gerekli hızda gerçekleştirilememesi riski genişleme sürecinin sıkıntıya girmesine neden olabilecektir.

Bu çalışmada, AB ülkelerindeki gayri resmi ekonominin izleri sürülmeye çalışılmıştır. AB'deki kayıtdışı sektörü incelerken, ülkeler arasındaki gelişmişlik farklarının ve sosyoekonomik farklılıkların kaba bir göstergesi olarak, ülkeler AB'ye üyelikleri esasına dayanarak üç gruba ayrılmıştır: Eski üyeler, yeni üyeler ve aday ülkeler. Böylece, kayıtdışı ekonomi gibi tanımı üzerinde anlaşılamayan; ölçümü, deyim yerindeyse, el yordamı ile yapılan ve fakat varlığı da şüpheye yer bırakmayacak kadar açık olan bir fenomeni incelerken amaç dışı genellemeler ve yanlış kıyaslamalardan kaçınılmıştır.

Tespitlerden ilki, gayri resmi sektörün resmi sektöre oranının AB ülkelerinin tamamında büyük olduğudur. AB eski üyeleri için bu büyüklük 2000-01 yılında ortalama yüzde 18'e ulaşmıştır. Bu oran, yeni sekiz üye için yüzde 28'e ve (Türkiye hariç) aday ülkeler için yaklaşık yüzde 34'e yükselmiştir. İkinci tespit, AB genelinde gayri resmi ekonominin dönem başına göre önemli sıçrama kaydettiğidir. Dönem başına (1989-90) göre, ortalamalar sırasıyla yaklaşık olarak yüzde 4,5; yüzde 5 ve yüzde 6 artmıştır. Dönem ortasına (1997-98) göre ise AB eski üyeleri gayri resmiliğinde yüzde yarımdan daha az bir düşüş gerçekleşmiştir. Bunun bir azalış tendinin başlangıcı olup olmadığı çok açık değilse de en azından ilk onbeş üyede gayri resmi ekonominin en azından resmi ekonomiye kıyasla oransal büyümesinin durduğunun bir göstergesi olarak almak mümkündür. Son büyük genişlemeden sonraki gelişmeler gözlenerek, genişleme sürecinin kayıtdışılığa etkisini görmek mümkün olacaktır. Özellikle, yeni ve eski üyelerde informal işgücünün gelişimi izlenebilirse, genişleme sürecinin bu sektör açısından her iki grup üyeye getirileri değerlendirilebilecektir.

Kayıtdışı ekonominin boyutlarının karşılaştırılmasının ardından sektörün dinamiklerine ve bu dinamiklerin her bir grup ülke için ifade ettikleri ağırlığa nüfuz edebilme amacıyla dördüncü bölümde nitel bir değerlendirme yapılmıştır. Şüphesiz, kayıtdışı sektörü besleyen dinamikleri ülke bazında incelemek daha ufuk açıcı olur. Ancak, elde edilen tahmin rakamları içinden söz konusu sektörün paylarının ayrılmadığı dikkate alınır, böyle bir çaba aşırı spekülasyonlara ulaşmayı beraberinde getireceğinden yersiz ve amaç dışı bulunmuştur.

Dördüncü bölümde son olarak informal ekonomi ve işgücü göçü ilişkisine değinilmiştir. Gayri resmi sektörün büyüklüğü açısından ilk sıraları alan bir kaç ülke özelinden hareketle yapılan tespitlerden en önemlisi, eski üyelerde gözlemlenen işgücü göçü ile sektör arasında ilişkinin varlığının, birincinin ikinciye kaynaklık ettiği bir

nedensellik ilişkisi olarak algılanmaması gerektiğidir. Birlik içerisinde gelişmişlik farklarının zamanla azaltılması ile, AB ülkeleri arasında işgücü akışı yavaşlayacaktır. Ancak, birlik dışından göç devam edecektir. AB'nin işgücü açığını karşılamak için göçe ihtiyacı vardır; ancak, çoğunlukla legal yada illegal göç bu ihtiyacın olduğu sektörlerde ve istenilen nitelikte olmamaktadır. Vasıfsız işgücü ise, kendine ancak informal sektörde bir yer edinebilmektedir.

KAYNAKÇA

- Aigner, D. J.; F. Schneider, and D. Ghosh (1988) "Me and My Shadow: Estimating the Size of the U.S. Hidden Economy from Time Series Data", *Dynamic Econometric Modeling*. W. A. Barnett, E. R. Berndt, and H. White, ed. Cambridge: Cambridge U. Press, 224-243.
- Bhattacharyya, D.K. (1990), "An Econometric Method of Estimating the 'Hidden Economy', United Kingdom (1960-1984): Estimates and Tests." *Economic Journal*, 100, 703-717.
- Cagan, Phillip (1958), "The Demand for Currency Relative to Total Money Supply", *Journal of Political Economy*, 66, 303-328.
- Djankov, Simeon; I. Lieberman, J. Mukherjee ve T. Nenova (2003), "Going Informal: Benefits and Costs", *The Informal Economy in the EU Accession Countries, Size, Scope, Trends and Challenges to the Process of EU Enlargement*, Boyan Belev (editör), Center for the Study of Democracy, www.csd.bg, 63-81.
- DPT (2001), "Kayıtdışı Ekonomi Özel İhtisas Komisyonu Raporu", <http://ekutup.dpt.gov.tr>
- Feige, E. L. (1989), "The Meaning and Measurement of the Underground Economy", Feige (ed.), *the Underground Economies, Tax Evasion and Information Distortion*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Feige, E. L. (1979). "How Big is the Irregular Economy". *Challenge* 22, 5-13.
- Fortin, B., G. Lacroix, C. Montmarquette (1997), "Are Underground Workers More Likely To Be Underground Consumers?", CIRANO
- Fortin, B.; T. Lemieux ve P. Frechette (1990), "An Empirical Model of Labor Supply in the Underground Economy", NBER, Working Paper, No: 3392.
- Frey, Bruno S. and H. Weck-Hannemann (1984), "The Hidden Economy as an 'unobserved' Variable", *European Economic Review*, 26:1-2, 33-53.
- Frey, Bruno S. and W. Pommerehne (1984). "The Hidden Economy: State and Prospect for Measurement". *Review of Income and Wealth*, 30:1, 1-23.
- Giles, David E. A. (1999), "Modelling the Hidden Economy and the Tax-gap in New Zealand". *Economics Department Working Paper*, University of Victoria, Kanada.

- Gutmann, P. M. (1977), "The Subterranean Economy", *Financial Analysts Journal*, v. 34, 24-27.
- Kasnakoğlu, Zehra (1993), "Monetary Approach to the Measurement of Unrecorded Economy in Turkey", *METU Studies in Development*, 20 (1-2), 87-111.
- Kosic, Ankica ve Anna Triandafyllidou (2003), "Albanian Immigrants in Italy: Migration Plans, Coping Strategies and Identity Issues", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, c. 29, no. 6.
- Lindsay, M. Tedds and D. E. A. Giles (2000), *Modelling the Underground Economies in Canada and New Zealand: A Comparative Analysis*, *Econometrics Working Paper*, University of Victoria.
- Loayza, N. V. (1996), "The Economics of Informal Sector: a Simple Model and Some Empirical Evidence from Latin America", *Carnegie-Rochester Conference Series in Public Policy* (45), 129-162.
- Maldonado, Carlos (1995), "The Informal Sector: Legalization or Laisses-Faire?", *International Labour Review*, v. 134, no. 6, 705.
- Öğünç, F., G. Yılmaz (2000), "Estimating the Underground Economy in Turkey", Research Department, Discussion Paper, September, The Central Bank of the Republic of Turkey.
- Pfau-Effinger, Birgit ve Friedrich Schiller (2003), "Development of Informal Work in Europe-Causal Factors, Problems, Approaches to Solutions", www.soziologie.uni-jena.de
- Prokhorov, Artem B. (2001), "The World Unobserved Economy: Definition, Measurement, and Optimality Considerations", Central Michigan University.
- Pyle, D. J. (1989). "Tax Evasion and the Black Economy". St. Martin's Press, New York.
- Reyneri, Emilio (1998), "The Role of the Underground Economy in Irregular Migration to Italy: Cause or Effect?", *Journal of Ethnic and Migration Studies*, c. 24, no 2.
- Rosser, M. V. Ve J. B. Rosser Jr. (2001), "Another Failure of the Washington Consensus on Transition Countries", *Challenge*, c. 44, no. 2, 39.
- Sassen, Saskia ((1994), "The Informal Economy: Between New Developments and Old Regulations", *Yale Law Journal*, c. 103, no. 2, 2289-2304.
- Savaşan, Fatih (2003), "Modeling the Underground Economy in Turkey: Randomized Response and MIMIC Models", *the Journal of Economics*, XXIX, 1, 49-76
- Schneider, F. (2003), "The Size and Development of the Shadow Economies and Shadow Economy Labor Force of 22 Transition and 21 OECD Countries: What Do We Really Know", *The Informal Economy in the EU Accession Countries, Size, Scope, Trends and Challenges to the Process of EU Enlargement*, Boyan Belev (editör), Center for the Study of Democracy, www.csd.bg, 23-62.
- Schneider, F. and D. H. Enste (2002), "Hiding in the Shadows", *Economic Issues*, no 30, March, International Monetary Fund, www.imf.org
- Sole, Carlota; Natalia Ribas ve Sonia Parella (1998), "Irregular Employment amongst Migrants in Spanish Cities", *Journal of ethnic and Migration Studies*, c. 24, no 2, s. 333.
- Tanzi, Vito, ed. (1982), "The Underground Economy in the United States and Abroad". Lexington: D.C.
- Temel, A, A. Şimşek, K. Yazıcı (1994), "Kayıtdışı Ekonomi Tanımı, Tespit Yöntemleri ve Türk Ekonomisindeki Büyüklüğü", *Ekonomik Modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü*, DPT.

Yayla, M. (1995), "Unrecorded Economy in Turkey", Middle East Technical University.

Zlolski, Christian (1994), "The Informal Economy in an Advanced Industrialized Society: Mexican Immigrant Labor in Silicon Valley", Yale Law Journal, c. 103, no 8, 2305-2335.